

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

---

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига ССХИХ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 37

---

КЊИЖЕВНИ ИСТОРИЧАР  
И КРИТИЧАР  
СВЕТИСЛАВ ВУЛОВИЋ  
1847–1898

ЗБОРНИК РАДОВА СА ОКРУГЛОГ СТОЛА

ОДРЖАНОГ 29. ЈУНА 2022. ГОДИНЕ

Примљено на I скупу Одељења језика и књижевности, одржаном  
21. фебруара 2023. године, на основу рецензија  
дописних чланова САНУ *Зорана Пауновића* и *Миливоја Ненина*

У р е д н и к

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2023

# ДОПРИНОС СВЕТИСЛАВА ВУЛОВИЋА И ЊЕГОВОГ ДЕЛА НАУЦИ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ\*

С а ж е т а к. – У раду се приказује делатност Светислава Вуловића на пољу науке о језику. Најпре се разматра његова улога у Лексикографском одсеку СКА. Потом се класификују и представљају његови огледи који припадају различитим областима науке о језику: лексикологији и граматици.

*Кључне речи:* Светислав Вуловић, наука о језику у XIX веку, Лексикографски одсек

1. Својим не баш дугим животним веком Светислав Вуловић (1847–1898) припада другој половини XIX столећа, односно својим радом последњој четврти, чија су филолошка струјања, правци и циљеви одредили његово деловање. То је време када се учвршћивао књижевни језик на народним основама и реформисани правопис, када су на снази били вуковци а (о)слабиле борбе и отпор против Вукове реформе, када су деловала и претакала се из једног у друго Друштво српске словесности (1841–1864), Српско учено друштво (1864–1892), Српска краљевска академија (1886–1947, потоња Српска академија наука (и уметности)), са задатком да преузму бригу о српском језику и језичкој култури у првом реду, а деловања у Матици српској с оне стране границе посустајала у модерном духу за Друштвом (уп. Грицкат 1988: 295–323; Грицкат 1996: 1–42). Вуловић је по образовању био правник, по занимању професор књижевности, најпре гимназијски, па великошколски, по деловању књижевни и позоришни критичар, књижевни историчар, књижевник, преводилац, приређивач итд.<sup>1</sup> У предговору своје монографије о књижевноисторијској,

---

\* Институт за српски језик САНУ, Београд, имејл: marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

1 Детаљније о Вуловићевој биографији, делатности, утицајима под којима се формирао в. Димитријевић 1966.

критичарској и педагошкој делатности овог прераоца Радмило Димитријевић (1996: 6) наводи да се повремено интересовао и за друге теме, као што су наука о језику, палеографија, историја итд. Његово је интересовање првенствено било усмерено на књижевност, али нису изостала бављења старим рукописима, питањима српског књижевног језика, његове чистоте и правилности, које су биле у духу филолошке традиције тога времена:

„Na kraju, tu dolaze i Vulovićeve ideje o jeziku. On je bio vrlo osetljiv u pitanjima narodnog jezika. Vukovac i jezički čistunac, i svom jeziku i jeziku pisaca o kojima je govorio poklanjao je veliku pažnju. Imao je vanredno lepo jezičko osećanje i negovao je to osećanje i razvijao ga. Pitanjima jezika će posvećivati potrebnu pažnju, i ne samo uzgred. U monografiji o Milutinoviću i Branku detaljno će govoriti o jeziku ove dvojice pesnika. I u svojim referatima u Glavnom prosvetnom savetu naročito će paziti da jezik u knjigama namenjenim omladini bude čist narodni i književan. Osim toga, pisao je i lingvističke članke, i u svojoj borbi za čist narodni jezik ostajao je dosledan do kraja života. I može se reći da je on, kao i njegova generacija, i mlađa i starija (Novaković, Kujundžić, Milićević, Nedić, itd.), doprineo lepoti našeg književnog jezika, čistioci njegovoj u smislu narodne leksike i narodne fraze“ (Димитријевић 1966: 92).

Ако се сагледа целокупан Вуловићев опус, његове активности на пољу језика остале су у сенци предмета његовог наставничког позива – књижевности. У овом раду разматрају се управо сегменти у филолошком деловању Светислава Вуловића на пољу науке о језику. Циљ је да се представе и сагледају активности и радови Светислава Вуловића који припадају области науке о српском језику, с једне стране, као прилог бољем познавању његовог дела, а с друге, историји српске језичке науке.

2. Као врло млад посленик, Светислав Вуловић постао је члан<sup>2</sup> Одбора Задужбине Николе Чупића 5. децембра 1874. и потом секретар њеног гласила „Годишњица Николе Чупића“. Добро позициониран, са стваралачким амбицијама, на предлог Стојана Новаковића, 24. јуна 1879. године постаје члан Српског ученог друштва, а указом краља Милана Обреновића 5. априла 1887. године постаје, као и остали чланови Српског ученог друштва, члан Српске краљевске академије. У складу са усредсређеношћу у то време модерних академија на народни језик, модерну књижевност и хуманистику уопште, а у првом реду на израду великих описних речника, а потом и граматике, деловало је и Друштво, односно Академија (Грицкат 1996: 2–3). Вуловићево чланство у овим установама управо је било у саоднос са његовим активностима на пољу науке о језику. Пишући поводом стогодишњице постојања Српске академије наука и уметности, 1986. годи-

2 У својој монографији о Светиславу Вуловићу Радмило Димитријевић петнаесту главу посвећује Вуловићевом раду у научним друштвима: Задужбини Николе Чупића, Српском ученом друштву, касније Српској академији наука (Димитријевић 1966: 378–388).

не, историјску синтезу доприноса ове установе развоју и неговању науке о српском језику, академик Ирена Грицкат навела је име академика Светислава Вуловића као члана Лексикографског одсека (Грицкат 1996: 12).

Стојан Новаковић својом посланицом *Српска краљевска академија и нејовање језика српског* 1888. године истински је почео остваривање идеје о великом, тезаурусном речнику српског језика, најпре развијајући концепцију речника као речника књижевног народног језика, а потом као књижевног и народног језика. Лексикографски одсек оформљен је 12. априла 1893. године. Од самог почетка у одсеку били су: Стојан Новаковић, Светислав Вуловић, Пера Ђорђевић, историчари Љубомир Ковачевић и Љубомир Јовановић, затим Милан Ђ. Милићевић и Љубомир Стојановић, касније Андра Николић, Живко Поповић, Момчило Иванић и Ђорђе Ђорђевић (Белић 1959: X–XI; уп. Грицкат 1996: 32). Као почетак сакупљања грађе наводи се датум 24. јануар 1894. Грађа је ексцерпирана из књижевних дела, периодике, а први позив за сакупљање речи из народних говора и није имао одјека – тек су позив и упутство из 1898. године дали праве резултате. У доступној архивској грађи нема података да је Светислав Вуловић био ексцерптор ни исписивач грађе (Грицкат 1993: 9). На основу годишњих извештаја СКА у којима стоји да је Вуловић тражио шестонедељно одсуство 11. октобра 1893. да у новоослобођеним српским крајевима сакупи археолошки, историјски, етнографски и лингвистички материјал, 1. новембра 1894. једномесечно одсуство са истим циљем, а 27. јануара 1895. око недељу дана да заврши започети посао (Димитријевић 1966: 387), може се помислити да је имао намеру да се одазове и на позив за прикупљање речи у народу. Ипак, према књизи евиденције приспелих збирки речи, и касније извора за израду Речника САНУ објављених у првој књизи Речника, Вуловић није приложио збирку речи Лексикографском одсеку СКА.<sup>3</sup> У ово дело он се уткао својим књижевним стваралаштвом, из кога је ексцерпирана лексичка грађа. Како се Речником САНУ успостављају основе полифункционалног стандардног језика, није уврштено само књижевно стваралаштво Светислава Вуловића, заступљено у целокупним делима (*Вулов. 4–5<sup>4</sup>*), већ и његов стручни превод филозофског дела *Прилози дијалектици душе Ернста Фајхнерслебена* (*Вулов. 1*), као и студија о Бранку Радичевићу (*Вулов. 2–3*).

3. Опус Вуловићевог стваралаштва у области науке о језику може се поделити у три групе: лексиколошки, граматички и стилистичкокритички списи.

3.1. Своје огледе везане за лексику објавио је у „Годишњици Николе Чупића“. Први међу таквим прилозима проистекао је из проучавања српске народне поезије и посвећен је придеву *рујан* (Вуловић 1884). Наиме,

3 Иначе сасвим мала лексичка збирка нашла се у картотеци за израду *Рјечника хрватског или српског језика* ЈАЗУ.

4 Уп. *Извори и њихове скраћенице*, Речник САНУ, I: XLIX.

Вуловић критикује прво истраживање српских сталних епитета из пера Романа Бранта у Гундулићевом спеву *Осман*. Посебно замера Брантовом закључку да су многи епитети изгубили значење за Србе, покушавајући да покаже супротно. Наиме, придеву *рујан*, чије се значење иначе тумачи као 'црвен', најпре помера колористичку вредност – да је то и 'рујав, рујеван', дакле, од црвеног ка жутом – затим нуди нова тумачења, која су у контрасту – да то може бити 'таман, мрк' – али и излази из домена колористичких вредности те значења смешта у домен временско-вредносне квалификације – да је *рујно вино* и старо, добро, господско вино, и опет, супротно, за Вуловића највероватније, да је то ново, младо, овогодишње (за то нуди доказе из народних говора јужне Србије: *рујав њасуљ*, *рујав кукуруз*). На крају, печат ставља навођењем латинског придева *hornus*, који се код Хорација употребљава као квалификација за жито, али и за вино као потврду свога уверења. Занимљиво је да Вуловић претпоставља да Гундулић можда није знао право значење ове речи, али закључује и показује да је придев *рујан* познат и у употреби у српском језику до његових дана. Овај Вуловићев оглед, независно од његове лексиколошке вредности, свакако показује његову филолошку оријентацију да сагледа историјски развој значења, повезујући га са класичним (књижевним) узорима. Оваквих инспиративних опсервација има више у *Белешкама и белешчицама* (Вуловић 1894а). То је врло разноврстан материјал: покушај етимолошких и ономастичких тумачења, тумачења израза и пословица, етнографске и фолклористичке белешке итд.<sup>5</sup>

3.2. Од граматичких радова издваја се најпре рад посвећен синтакси падежа, односно употреби предлога *Приложак српској синџакси* (Вуловић 1887а; Вуловић 1887б). Посреди је тумачење предлошко-падежне конструкције у стиху песме *Опћена Марија у њаклу* из Вукове друге збирке: „а змије јој висе *о дојаках*“. Вуловић се супротставља схватању да је то значење обухваћености и труди се да докаже да је то правац пружања нечега, заправо да је реч о предлогу *од*. О овоме покушају синтаксичког тумачења писала је Ирена Грицкат, истичући све његове методолошке и чињеничне недостатке које има из савремене перспективе (Грицкат 1995). Свакако закључци овог огледа нису релевантни за савремену синтаксу, али покушај и метод тумачења имају историјско-филолошку вредност.

Анализа Светислава Вуловића из творбе речи *Насџавци -ац* и *-џељ* (Вуловић 1894б), која се тиче конкуренције именичких суфикса у грађењу *nomina agentis*, такође има историјску вредност, нарочито, за сагледавање односа према лексици и историји њеног нормирања. Наиме, Вуловић је противник употребе речи са суфиксом *-џељ*. Под утицајем Даничићевих следбеника, речи са суфиксом *-џељ* (нпр. *обожавџељ*, *владаџељ*, *пседа-*

5 За детаљну анализу ових чланака в. рад Наташе Вуловић Емонтс у овом зборнику.

*шељ*, *слушајшељ*), оквалификоване као наслеђе старијих типова књижевних језика, замењиване су речима деривираним од партиципске, глаголске основе и наставка *-ац* (*обожавалац*, *владалац*, *іледалац*, *слушалац*), а неретко су у процесу тзв. посрбљавања коришћени и други творбени форманти као: *-ач*, *-ар*, *-ик*, *-ник*. Иако се залаже за суфикс *-ац*, ипак напомиње да се код оваквих именица у књижевном језику неретко наилази на некњижевне облике који су везани за алтернацију *л : о* (*обожаваоц*, *владаоц*, *іледаоц*, *слушаоц*), али, по њему, ово системско одступање од норме не може бити аргумент да се предност да суфиксу *-шељ*. Узрок за оживљавање *potina agentis* са суфиксом *-шељ* види пре свега у томе што се код њих врло лако може вршити моција рода (*обожавајшељка*, *владајшељка*, *іледајшељка*, *слушајшељка*), за разлику од именица на *-ац* (*владалица*, *чијиалица*, *слушалица*, *іледалица*).<sup>6</sup> Вуловић се залаже за *potina agentis* са суфиксом *-ац*, предочавајући следеће: да су ове именице грађене према српском творбеном обрасцу, а да су оне са суфиксом *-шељ* ушле из књижевног језика у народни (*крстишељ*, *сиасишељ*), моција није разлог да се враћају у употребу речи са одбаченим суфиксом *-шељ* и најзад да између суфикса *-ац*, *-ач*, *-ар*, *-ик* и *-шељ* нема значењске разлике. Овај Вуловићев спис сведочанство је да се језички токови не могу тако лако усмеравати забранама. Конкуренција поменутих наставака и даље траје и предмет је проучавања и данас, рецимо, а речи са суфиксом *-шељ* и данас су у употреби, некада као део опшег лексичког фонда, а некада као стилски маркиране (уп. нпр. Ристић 1982; Ристић 1983).

Врло сажетим текстом, осврћући се на употребу речи *ну* у језичкој прошлости (Вуловић 1894в), Светислав Вуловић захтева њено протеривање из књижевног језика. Наиме, иако се у старој књижевности користила као везник *но*, *али*, *нећо*, у њему савременом говору се користи као узвик, па јој у циљу једнообразности и стабилности књижевног језика не види места у систему функционалних речи.

3.3. Са позиција професора књижевности и поборника „чистог“ књижевног језика у граматичком, а посебном лексичком смислу, Светислав Вуловић је писао и стилистичке критике. Једна се односи на Миловукову стилистику, а друга, које се претворила у полемику са аутором, на Драгашевићев уџбеник географије (Вуловић 1871; Вуловић 1872а; Вуловић 1872б; уп. Димитријевић 1966: 114–120). У њима је, разуме се, преовладавала његова идејна оријентација у погледу типа књижевног језика који се развијао

6 За данашње време врло би занимљива била толеранција његова према моционој творби од именица на *-ац*. Истина, он и каже да моција није неопходна, али да у случају да има потребе за њом, то би била „уображена незгода“, јер било је и других речи и облика незгодних за изговор, *йрактикантй*, *грушишава* итд. Вуловић овакве фемининуме од именица на *-ац* не сматра ни ружним ни неправилним иако нису били засведочени.

на вуковској основици. Највише су његове замерке бивале упућиване избору лексике, у другом случају терминологије, али ови текстови нису били лишени ванлингвистичких момената.

4. Светислав Вуловић се својим делом уклапа у оквире тзв. филолошке школе, где се у књижевној критици велика пажња посвећивала језичкој страни, што је видљиво у његовим студијама о књижевним ствараоцима. Тежио је неговању духа народног језика у књижевности, домаће лексике, прецизне и јасне синтаксе, са израженим нормативним моментом. Из једног таквог интересовања и оријентације, али и Вуловићеве наставне делатности, свакако да су произашли текстови који за предмет имају и нека питања савременог књижевног језика. На пољу науке о српском језику оставио је грађу за исписивање њене историје. Иако његови граматички списи нису актуелни за савремену граматiku, они су показатељ филолошких усмерења једног времена и стога заслужују пажњу. Несумњиву вредност за лексиколошка, ономастичка, фразеолошка и др. проучавања има лексичка грађа донета у *Белешкама и белешчицама*, која представља, као и целокупно његово књижевно и научно дело, грађу за израду српскога тезауруса. У периоду јаког синкретизма при бављењу националним дисциплинама (језиком, књижевношћу, историјом, етнографијом итд.) Светислав Вуловић је стао у ред таквих личности, те његово деловање на пољу науке о језику треба тумачити искључиво у том контексту.

## ИЗВОРИ

- Вуловић 1871: Светислав Вуловић, *Крајика сѣилисѣика и коресѣонденција или начин како се ѣправе разни ѣисмени сасѣави, од М. Миловука*, Раденик, бр. 68.
- Вуловић 1972а: Светислав Вуловић, *Г. Драјашевићу одговара Свети.*, Раденик, бр. 36–37, 40.
- Вуловић 1972б: Светислав Вуловић, *Геоѣрафија за средње школе. Израдио Јован Драјашевић*, Раденик, бр. 8–10.
- Вуловић 1884: Светислав Вуловић, *Рујно. Прилој исѣиѣивању еѣиѣетѣа у народној (усменој) срѣској ѣоезији*, Годишњица Николе Чупића, VI, 263–270.
- Вуловић 1887а: Светислав Вуловић, *Приложак срѣској синѣакси*, Видело, 1887, 12, 1–22.
- Вуловић 1887б: Светислав Вуловић, *Додаѣак Прилошку срѣској синѣакси*, Видело, бр. 105.
- Вуловић 1894а: Светислав Вуловић, *Белешке и белешчице језичне, лиѣерарне, исѣоричке, фолклорисѣичне и друје*, Годишњица Николе Чупића, 1894, XIV, 239–297.
- Вуловић 1894б: Светислав Вуловић, *Насѣавак аѣ и ѣељ*, Годишњица Николе Чупића, XIV, 256–258.

Вуловић 1894в: Светислав Вуловић, *Ну*, Годишњица Николе Чупића, XIV, 258–259.  
Речник САНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. I, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик САНУ, 1959.

## ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1959: Александар Белић, *Увод*, Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. I, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик САНУ, 1959.
- Грицкат 1988: Ирена Грицкат, *Наука о српском језику код Срба у другој њоловини XIX века*, Наш језик, 1988, XXVII/5, 295–323.
- Грицкат 1993: Ирена Грицкат, *Стогодишњица лексикографској рада њри Српској академији наука и уметности*, Зборник радова Сто година лексикографског рада у САНУ, гл. ур. Павле Ивић, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1993, 5–20.
- Грицкат 1995: Ирена Грицкат, *Један њример филолошке анализе из њрошлој века*, Македонски јазик, 1995, XL–XLI, 133–137.
- Грицкат 1996: Ирена Грицкат-Радуловић, *Наука о језику у делатности Академије*, Глас CCCLXXIX Српске академије наука и уметности, Одељење језика и књижевности, књ. 15, 1996, 1–42.
- Димитријевић 1996: Radmilo Dimitrijević, *Svetislav Vulović*, Beograd: Filološki fakultet, 1966.
- Ристић 1982: Стана Ристић, *Морфема -њель- у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик, 1982, XXV/4–5, 189–230.
- Ристић 1983: Стана Ристић, *Морфема -њель у комбинацији са другим суфиксним морфемама*, Наш језик, 1983, XXVI/1, 6–24.



*Marina Lj. Spasojević*

CONTRIBUTION OF SVETISLAV VULOVIĆ AND OF HIS WORK  
TO THE SERBIAN LANGUAGE SCIENCE

S u m m a r y

The paper shows Svetislav Vulović's activities in the field of language science. First, his role in Lexicography department of RSA (which he was a member of) is considered. The entire Vulović's literary and scientific work provide material for creation of Serbian thesaurus. Then, his essays which belong to various fields of language science are classified and presented. Lexicon was considered in most of his essays, while grammatical topics are present in only few of them. He used to write stylistical critique, and in his studies of writers he was paying a lot of attention to language.

*Key words:* Svetislav Vulović, language science in the 19<sup>th</sup> century, Lexicography department